

УДК 338.3: 338.9

Н.А. МАМОНТОВА

Національний університет «Острозька академія»

ОЦІНКА ВАРТОСТІ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ КОРПОРАЦІЇ

В науковій праці наведено узагальнення щодо ролі нематеріальних активів у функціонуванні сучасної компанії. Проаналізовано проблематику оцінки вартості нематеріальних активів. Запропоновано моделі оцінки вартості нематеріальних активів та знаннєвого ресурсу.

Ключові слова: нематеріальний актив, оцінка вартості, управління вартістю.

В умовах постіндустріальної економіки основну частину вартості компаній буде формувати вартість її нематеріальних активів та знаннєвого ресурсу. Проте нині не розроблено методичних підходів щодо оцінювання вартості нематеріальних активів та знаннєвого ресурсу на основі об'єктивних критеріїв, які враховують не кон'юнктурні чинники, а перш за все здатність створювати економічні ефекти у майбутньому. Цим визначається актуальність дослідження.

Об'єкти та методи дослідження

В останні роки з'явилося чимало наукових розвідок з різних питань управління вартістю компанії та її активів. Над актуальними питаннями оцінки вартості нематеріальних активів плідно працюють провідні науковці – О. Мних [4], І. Мойсеєнко [9], Т. Момот [6], А. Турило [5] та ін.

Об'єктом дослідження є вартість нематеріальних активів. В процесі дослідження використовувалися наступні методи: наукової абстракції, індукції та дедукції, аналітичного узагальнення, порівняльних оцінок.

Постановка завдання

Проте проблема визначення методологічних підходів до оцінки вартості нематеріальних активів та знаннєвого ресурсу в умовах постіндустріальної економіки залишається малодослідженою. Мета роботи – запропонувати та обґрунтувати методологічні підходи до оцінки вартості нематеріальних активів та знаннєвого ресурсу в умовах постіндустріальної економіки.

Результати та їх обговорення

Методологія оцінки і управління вартістю нематеріальних активів та знаннєвого ресурсу в значній мірі залежить від методології бухгалтерського обліку і управлінського аналізу. В Україні, як вже вказувалося, методологія бухгалтерського обліку нематеріальних активів базується на Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» [1], що затверджені Наказом Міністерства фінансів України № 242 від 18 жовтня 1999 р. (далі – Положення). Згідно Положення, нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, і може бути ідентифікований та утримуватися підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам [1]. Із такого тлумачення випливає, що знання не можуть бути визнані нематеріальним активом у сучасному бухгалтерському обліку. Фахівці в галузі оцінки вартості вказують, що нематеріальні активи можуть бути представлені в якості одного з трьох об'єктів [2]:

– нематеріальні активи, що не можуть бути відділені від компанії – наявність усталеної клієнтури, наявність системи управління якістю, досягнення в сфері громадської чи соціальної діяльності, загальна репутація компанії;

– нематеріальні активи, що не можуть бути відділені від індивіда (знаннєвий ресурс) – особиста репутація менеджменту або власників компанії, їхні професійні навички тощо;

– нематеріальні активи, що можуть бути відділені як від компанії, так і від індивіда – товарні знаки, патенти, ліцензії, архіви, особливості технології тощо.

За висновком експертів, з якими ми згодні, Положення дозволяє обліковувати і оцінити нематеріальні активи лише з позицій традиційного витратного підходу, оскільки у вітчизняній традиції об'єкти, які мають цінність і вартість, обліковуються перш за все з урахуванням витрат на їхнє створення, а також амортизації [3]. Вважається, що в умовах постіндустріальної економіки вартість компанії в значній мірі залежатиме від динаміки вартості знаннєвого ресурсу. Тому важливого значення набуває проблема справедливої (ринкової) оцінки знаннєвого ресурсу [4]. Алгоритм справедливої (ринкової) оцінки знаннєвого ресурсу передбачає виконання таких робіт [5; 6]:

- ідентифікація знаннєвого ресурсу (управлінська і правова),
- визначення справедливої вартості знаннєвого ресурсу з використанням різних підходів,
- визначення ролі знаннєвого ресурсу у формуванні результатних показників (загальна вартість компанії, рентабельність, дохідність тощо),
- формування пропозицій (з використанням інструментарію факторного аналізу з урахуванням даних маркетингових досліджень) щодо підвищення ефективності використання знаннєвого ресурсу,
- побудова прогнозу (передбачення) життєвого циклу знаннєвого ресурсу та визначення перспектив його модифікації (удосконалення).

Відомий фахівець у сфері управління знаннями К.-Е.Свейбі розробив технологію моніторингу нематеріальних активів, в якій нематеріальні активи розглядаються з трьох позицій – зовнішня структура, внутрішня структура, компетентність, а також запропоновано чотири параметри оцінки – зростання, оновлення, ефективність, стабільність. Методологія моніторингу представлена у табл. 1.

Таблиця 1. Моніторинг нематеріальних активів за методом К.-Е.Свейбі

Індикатори для	Нематеріальні активи		
	Зовнішня структура	Внутрішня структура	Індивідуальна компетентність
Зростання	Кількість нових клієнтів	Чисті інвестиції в ІТ-системи	Індекс компетентності
Оновлення	«Творче» сприйняття клієнта (звіт)	Кількість введених внутрішніх процесів	Індекс гнучкості. Освіченість
Ефективність	Дохід на клієнта	Витрати маркетингу на нового клієнта	Структурне відставання
Стабільність	Індекс задоволення клієнтів	Внутрішній індекс задоволення	Оборот персоналу. Індекс взаємин.

Складено за даними: [7].

В контексті нашого дослідження зупинемося на питанні вартісної оцінки нематеріальних активів, а також визначення можливостей збільшення їхньої справедливої вартості. На наш погляд, для визначення сумарної вартості нематеріальних активів можливе застосування одного з трьох підходів:

- вартість визначається на основі витратного методу як сума складових елементів витрат (витрати на оплату праці, податки, загальноуправлінські витрати, витрати на придбання патенту тощо),
- вартість визначається як різниця ринкової вартості компанії та вартості матеріальних активів,
- вартість визначається по кожному нематеріальному активу окремо (в тому числі можливе одночасне використання різних методів – дохідного, витратного, порівняльного), з наступним поєднанням отриманих результатів з урахуванням «синергетичного ефекту» (вважається, що згідно цього ефекту вартість складових нематеріальних активів може зростати нелінійно, а за законами прогресії).

Загальна вартість нематеріальних активів може бути визначена як сума окремих об'єктів нематеріальних активів, при цьому певна група таких об'єктів може бути оцінена за одним методом, а інша група – за іншими методами (в залежності від їхнього призначення та особливостей використання в конкретний проміжок часу).

В умовах постіндустріальної економіки найбільш поширеним методом оцінки вартості нематеріальних активів буде дохідний, оскільки так звані знаннєві компанії створюватимуть, як правило, унікальні знання (інтелектуальну продукцію), які переважно не матимуть здатність до порівняння (що унеможливить застосування порівняльного підходу). Крім того, нові знання (інтелектуальна продукція) все частіше використовуватимуться спільно з попередніми або суміжними знаннями (інтелектуальною продукцією), що створюватиме значний «ефект синергії», який важно буде враховувати при застосуванні витратного підходу [8].

Разом з тим, на нашу думку, в умовах постіндустріальної економіки не втратить свого значення стандартна процедура визначення вартості компанії за допомогою показників динаміки вартості цінних паперів. В цих умовах вартість нематеріальних активів компанії може бути визначена як різниця між ринковою вартістю компанії на фондовому ринку та вартістю її матеріальних активів.

За наявності у компанії наукових розробок вартісний еквівалент їхньої цінності може бути визначений за стандартними формулами, наведеними у спеціальній літературі [2].

Можливе застосування підходу «врахування попередніх інвестицій». Згідно цього підходу, при визначенні вартості наукової розробки, яка має, приміром, чотирирічну давнину, необхідно скласти одну четверту частину витрат, що здійснені три роки назад, дві чверті частини витрат, що здійснені два роки тому, три чверті частини витрат, що здійснені рік тому, і повні витрати поточного року.

В ході оцінки наукової розробки необхідно врахувати результати використання розробки (вплив на результат) за дохідним методом, а також порівняти її з аналогічними. Останнє також необхідне для визначення стадії життєвого циклу розробки та перспектив її подальшого використання.

Особливу складність представляє така проблема, як оцінка знань. Знання – це основна складова інтелектуального ресурсу, особливий нематеріальний актив, що застосовується у виробничій діяльності компанії, але не завжди їй належить [6]. Носієм знання є людина, працівник, який може в будь-який момент звільнитися. Знання стане особливим активом у постіндустріальній економіці. Вважатиметься, ймовірно, що роботодавці переважно купуватимуть у працівника не здатність до праці, як це було на індустріальній стадії розвитку, а здатність до продукування знань та інформації.

В практиці управління вартістю знання можуть розглядатися в якості нематеріального активу лише у тому випадку, якщо вони відповідають усім критеріям такого активу, а саме: знання має бути ідентифікованим, а також приносити економічну користь. Та обставина, що знання зазвичай не належить компанії (на противагу від інформації), дозволило сформулювати теоретико-методологічні засади визначення так званої «інтелектуальної ренти» [9]. Відомий російський фахівець Ю. Козир вказує, що визначити вартість знання можна на основі одного з методів [2]: метод відновної вартості, метод вартості заміщення, метод нагромадження знань, метод капіталізації, метод співставлення.

Метод відновної вартості базується на тому, що знання з точки зору продавця можуть бути «продані», «здані в оренду» або «втрачені», а з точки зору покупця – «куплені», «взяті в оренду» або «отримані самостійно». Останнє має місце, коли підприємству (підприємцю) вигідніше (корисніше) вкласти власні або залучені інвестиції у пошук нового знання на свій ризик, аніж купувати їх у власника або користувача. Показник вартості знання отримується з урахуванням індексованої інвестицій у пошук аналогічного знання на момент оцінки:

$$P_3 = B + Y - I, \quad (1)$$

де P_3 – вартісна оцінка знань, B – сума індексованих витрат на знання, що отримані раніше, Y – сума вартості індексованих зусиль на опанування знанням, I – сумарний накопичений знос знань (ефект «старіння знань»).

Оцінка за методом вартості заміщення базується на визначенні «витратного попиту», в рамках якого встановлюється обсяг витрат на придбання знань з урахуванням перспективи попиту на них.

Оцінка за методом нагромаджених знань базується на принципах методу нагромадження активів. При визначенні вартості знань необхідно оцінити обсяг знань кожного працівника, зробити корегування на їхню об'єктивну втрату (старіння знань, небажання або невміння працівників використовувати набуті знання, втрачання знань через забудькуватість тощо). Загалом вартість нагромаджених знань визначаються з урахуванням факторів зносу (фізичного і морального) знань. Сумарно нагромаджені знання працівника можуть бути визначені з урахуванням факторів застаріння отриманих знань («моральний знос») та забування.

На основі зроблених узагальнень можна запропонувати модель, яка дозволяє визначити (оцінити) вартість кваліфікованих послуг працівника:

$$P_{ky} = P_3 * n_i * k_i = P_3 * n_i * t_i * z, \quad (2)$$

де P_{ky} – вартість надання кваліфікованих послуг, P_3 – вартість накопичених знань, n_i – частка накопичених знань, необхідних для вирішення i -го завдання, k_i – кількість циклів використання знань при вирішенні i -го завдання, t_i – час, необхідний для вирішення i -го завдання, z – коефіцієнт пропорційності.

Вартість повних кваліфікованих послуг для зовнішніх користувачів (покупців) можна оцінити, якщо просумувати вартість відповідних чинників:

$$P_{ky \text{ заг}} = P_{ky \text{ обл}} + P_{ky \text{ н}} + A_m + B_o + P, \quad (3)$$

де $P_{ky \text{ обл}}$ – вартість послуг, пов'язаних з використанням спеціального обладнання, $P_{ky \text{ н}}$ – вартість послуг, не пов'язаних з використанням спеціального обладнання, A_m – амортизація використаних активів, B_o – інші витрати (оренда, податки, матеріали тощо), P – прибуток.

Вартість компетенції працівника в певній сфері діяльності визначається, перш за все, за ступенем затребуваністю ринком відповідних послуг з урахуванням кількості працівників, що мають необхідний рівень кваліфікації. В умовах постіндустріальної економіки все більшого значення набуватиме така характеристика працівника, як здатність самостійно вирішувати виробничі завдання, формалізовані або неформалізовані з точки зору технологій ухвалення виробничих рішень. Йдеться, таким чином, про здатність працівника правильно, самостійно і в належні строки ухвалювати виробничі рішення. Природньо, що набуватимуть розповсюдження системи тестування інтелектуального потенціалу та знаннєвого ресурсу працівників (зокрема, за допомогою широко відомої методології визначення коефіцієнту IQ). Вартість компетенції працівника в такому разі можна буде визначеною за формулою:

$$P_3 = b * IQ * T K_i, \quad (4)$$

де b – коефіцієнт затребуваності ринком відповідного знання (сукупності знань, навичок, вмінь), IQ – коефіцієнт інтелекту працівника, $T K_i$ – обсяг нагромаджених знань, визначених за формулою (5).

В основі підходу оцінки нематеріальних активів за методом капіталізації лежить ідея про капіталізацію оплати найманої праці працівника, який використовує спеціальні (унікальні) знання. При цьому обсяг витрат на утримання працівника є для компанії капіталізованою оцінкою використання певного знання [10].

Метод співставлення дозволяє провести оцінювання вартості знання на основі дані порівняльних досліджень (невідома вартість певного знання порівнюється з відомою вартістю аналогічного іншого знання). Для проведення розрахунків необхідно знати вартість аналогічного знання (інтелектуального продукту). Модель розрахунку має вигляд:

$$P_c = P_{пр} * k * T / t, \quad (5)$$

де k – частка інтелектуальної праці в вартості інтелектуального продукту, T – строк амортизації знань (інтелектуального продукту), t – кількість виробничих циклів, протягом яких може використовуватися знання (інтелектуальний продукт).

На практиці застосування даних методологічних підходів можуть викликати певні ускладнення. Одне з найрозповсюджених – складність визначення загальної вартості нематеріальних активів, що представлені багатьма об'єктами. В такому випадку доцільно визначити «фокусну групу» нематеріальних активів, до складу якої включити ті об'єкти, які об'єктивно приносять компанії найбільшу економічну віддачу. Вартість інших нематеріальних активів доцільно визначити за прискореною (стандартною) методологією – приміром, з використанням даних бухгалтерського обліку.

Інше ускладнення – високий динамізм вартості нематеріального активу (він може швидко змінювати свою ціну і вартість). Тому в процесі управління вартістю нематеріальних активів важливо врахувати особливості і тенденції ринків (галузевих, регіональних, національних, локальних тощо), на які розповсюджується діяльність компанії.

В умовах індустріальної економіки в практиці фінансового менеджменту розглядалася проблема прогнозування доходу (або збільшення доходу) в результаті здійснення інвестицій (реалізації інвестиційних проектів). Алгоритм оцінки за методологією прямої капіталізації описаний у науково-методичній літературі [6]. Вважаємо, що в умовах постіндустріальної економіки на порядок денний фінансового менеджменту буде поставлено проблему оцінки очікуваного доходу (або збільшення

доходу) в результаті використання нематеріального активу (або групи нематеріальних активів). Для вирішення цієї задачі пропонуємо використовувати методологічні підходи, основані на прямій капіталізації очікуваного доходу.

Практичне застосування методології прямої капіталізації в процесі оцінювання нематеріальних активів передбачає виконання певних процедур [2, 5, 6]:

- аналіз наявності і стану використання нематеріальних активів,
- вибір параметрів оцінки,
- розрахунок ставки капіталізації,
- вибір моделей для визначення вартості доходу і компанії,
- встановлення обмежень і абстракцій,
- здійснення розрахунку за обраною моделлю з урахуванням обмежень і поправок.

Згідно методу прямої капіталізації нематеріальних активів їхня поточна вартість може бути визначеною за формулою:

$$V_{на} = NOR / R, \quad (6)$$

де $V_{на}$ – вартість нематеріального активу, NOR – чистий операційний дохід від експлуатації нематеріального активу, R – ставка капіталізації.

Серед методів визначення ставки капіталізації в умовах невизначеності (а такі умови будуть притаманні на перших фазах постіндустріального розвитку) найбільшого розповсюдження набув метод ринкової екстракції [10].

Натомість в умовах постіндустріальної економіки для фінансового менеджменту актуальнішим буде завдання не просто визначення поточної вартості компанії або її нематеріальних активів як найважливішого чинника вартості, а перш за все прогнозування (передбачення) зростання вартості компанії в результаті використання нематеріальних активів. Від правильного вирішення цієї задачі залежатимуть уся система управління нематеріальними активами, зокрема, стратегія і тактика щодо обсягів і напрямів інвестицій у створення нових нематеріальних активів.

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок, що для визначення майбутньої вартості компанії в результаті використання нематеріальних активів доцільно використовувати такі підходи: метод капіталізації Інвуда, метод капіталізації Хоскальда, метод капіталізації Рінга, модель Гордона.

Метод капіталізації Інвуда дозволяє визначити вартість компанії або її складових через врахування коефіцієнту прибутковості інвестицій, вкладені в різні об'єкти (в тому числі у нематеріальні активи). Модель розрахунку матиме вигляд:

$$1/S_n = i / [(1 + i)^n - 1], \quad (7)$$

де $1/S_n$ – фактор заміщення капіталу, i – ставка дисконту, n – період корисного використання нематеріального активу («життєвий цикл» нематеріального активу).

В цій моделі фактор заміщення капіталу розуміється як норма додаткового доходу з кожної грошової одиниці інвестицій в нематеріальні активи, що до закінчення «життєвого циклу» нематеріальних активів має забезпечити нагромадження фонду заміщення вкладених інвестицій.

Модель Рінга доцільно використовувати у випадку, якщо бізнес додатково рівними частинами заміщує вартість перепродажу нематеріальних активів.

Вартість компанії згідно цього припущення визначається за формулою:

$$V = \text{NOR} / (i + D_m/n), \quad (8)$$

де D_m – майбутня вартість грошової одиниці, n – фіксований строк отримання віддачі (доходу) від використання нематеріального активу.

В постіндустріальній економіці доречно враховувати, що нематеріальні активи матимуть високі показники зносу (перш за все морального). Для врахування цього чинника доцільно, на наш погляд, еkleктично «поєднати» модель Інвуда та модель Рінга, в результаті чого можемо отримати показник вартості компанії з урахуванням як одночасно корисного строку експлуатації нематеріального активу, прогнозованого «життєвого циклу» і поточних показників дисконту:

$$V = \text{NOR} / (i + 1/S_n [n, i]), \quad (9)$$

Моделлю Хоскальда використовується у випадку, якщо дохід, отриманий внаслідок використання нематеріального активу, направляється не у створення нових нематеріальних активів, а у порівняно низькоризикові проекти або виплачується акціонерам:

$$1/S_n = R / [(1 + R)^n - 1], \quad (10)$$

$$V = \text{NOR} / (i + 1/S_n [n, RF]), \quad (11)$$

де R – середня ставка дохідності, RF – ставка дохідності по низькоризиковим проектам.

З метою визначення майбутньої вартості компанії, основний обсяг доходу якої забезпечується широким використанням нематеріальних активів, а отримані доходи інвестуються у проекти з різним ступенем ризику (в тому числі на виплату акціонерам) доцільно еkleктично поєднати всі три описані моделі, що дасть змогу врахувати різні обмеження і абстракції, притаманні для постіндустріальної економіки. Формалізований алгоритм розрахунку матиме вигляд:

$$V = \text{NOR} * [1 - (1 / (1 + R)^n) / R], \quad (12)$$

Натомість в практиці оцінки інколи виникає завдання врахувати можливість отримання в результаті використання нематеріальних активів так званих змінних (непостійних) доходів протягом необмеженого строку. Для вирішення цієї задачі доцільно використовувати модель Гордона, яка передбачає, що доходи компанії є змінними, але їхня динаміка визначається певними темпами зростання (на ці темпи можуть впливати різні чинники). Вартість бізнесу згідно моделі Гордону може бути визначена за формулою:

$$V = \text{NOR}_1 / (i - d), \quad (13)$$

де NOR_1 – дохід за перший період корисного використання нематеріального активу, i – ставка дисконту, d – умовно-постійний (середній) темп приросту доходів.

Величина d може бути визначена за формулою:

$$d = (\text{NOR}_t - \text{NOR}_{t-1}) / \text{NOR}_{t-1} \quad (14)$$

Висновки

Запропоновані моделі дають змогу зробити висновок, що на збільшення справедливої вартості нематеріальних активів, а відтак – і на вартість компанії, найвідчутніше впливають такі чинники:

- інвестиції, вкладені у створення (придбання) нематеріальних активів,
- строк корисного використання (“життєвий цикл”) нематеріальних активів,
- сфера застосування (затребуваність, унікальність тощо) нематеріального активу,

– здатність компанії забезпечувати отримання доходу внаслідок використання нематеріального активу (ефективність операційного менеджменту).

Вартість знання можна на основі одного з методів: метод відновної вартості, метод вартості заміщення, метод нагромадження знань, метод капіталізації, метод співставлення. Оцінити вартість нематеріального активу або знаннєвого ресурсу можна на основі запропонованої методології, що базується на застосуванні різних аналітичних підходів з визначення вартості окремих об'єктів нематеріальних ресурсів в залежності від характеристики об'єкта та його здатності створювати економічні ефекти.

Перспективи подальших розвідок. В подальшому мають бути обґрунтовані методики визначення вартості нематеріальних активів та знаннєвих ресурсів в залежності від стану зовнішнього середовища компанії.

Список використаної літератури

1. Національні стандарти в бухгалтерському обліку. Питання використання [навч. посібник] / М.Г. Михайлов, О.А. Мельник, В.М. Теслюк та ін. – К.: Вища освіта, 2002. – 400 с.
2. Козырь Ю.В. Стоимость компании: оценка и управленческие решения. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Альфа-Пресс, 2009. – 376 с.
3. Захарін С.В. Інвестиційна політика в умовах сталого розвитку України // Проблеми науки. – 2005. – № 3 – С. 15–1.
4. Мних О.Б. Інноваційні процеси як довгострокові джерела формування ринкової вартості підприємства // Вісник Хмельницького Національного університету. – 2006. – № 5. – С. 110–123.
5. Турило А.М. Оцінка вартості підприємства в системі фінансово-економічної стратегії його розвитку // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 95–100.
6. Момот Т. Оцінка вартості бізнесу: сучасні технології / Т.Момот. – Х.: Фактор, 2007. – 224 с.
7. Федулова Л.І. Економіка знань [підручник] / Л.І.Федулова. – К.: 2009.
8. Жураковська І.С. Управління знаннями як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємства в інформаційному суспільстві // Проблеми науки. – 2007. -- № 7. – С. 24–28.
9. Мойсеенко И.П. Модели анализа интеллектуального потенциала предприятия // Бизнес Информ. – 2007. – № 5. – Том 2. – С. 82–84.
10. Технологічна модернізація промисловості України [монографія] / Л.І. Федулова, І.А. Шовкун, С.В. Захарін та ін. / за ред. д.е.н. Л.І. Федулової. – К.: Ін-т екон. та прогноз., 2008. – 472 с.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2012

Оценка стоимости нематериальных активов корпорации

Мамонтова Н.А.

Национальный университет «Острожская академия»

В научной работе приведены обобщения относительно роли нематериальных активов в функционировании современной компании. Проанализированы проблематику оценки стоимости нематериальных активов. Предложены модели оценки стоимости нематериальных активов и знаниевого ресурса.

Ключевые слова: нематериальный актив, оценка стоимости, управления стоимостью.

Valuations of intangible assets corporation

N. Mamontova

National University «Ostrog Academy»

In scientific work are generalizations about the role of intangible assets in the functioning of a modern company. Analyzed the problems of valuation of intangible assets. The models for the valuation of intangible assets and knowledge training resource.

Keywords: intangible asset valuation, cost management.